

Szerzői kézirat. A tanulmány megjelent in: Liszka József (szerk.) Acta Ethnologica Danubiana 18-19. Komárom, Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2017. 73-88.

Bár a gyűjtők a modern magyar népzene gyűjtés kezdeti időszakában, részben a szűkös anyagi és technikai lehetőségek miatt elsősorban a hagyomány egyre inkább kivesző archaikus rétegei iránt érdeklődtek, a falusi társadalom zenéjében már ekkor is jelen voltak a kor városi dallamai. Népi és inkább populárisnak mondható népies zene között aligha lehet éles határvonalat húzni, a hangszeres népzeneben, azon belül a cigánybandák zenéjében pedig különösen nehezen különíthető el az inkább parasztinak tekinthető réteg a szintén szájhagyományban élő, de városiasabb dallamkincstől, amely az éttermi zenészek repertoárján is élt. Utóbbira elsősorban Lajtha László érdeklődésének köszönhetően a 20. századi hangszeres népzene gyűjtései is egyre inkább kiterjedtek. A népi értelemben véve hivatásosnak mondható zenészek a szájhagyományos zenei tradíció e két rétegét egyaránt ismerhették és játszhatták elsősorban attól függően, hogy működési területükön mit igényelt a hallgatóság. Falusi működésük során gyakran különböző társadalmi rétegek, köztük helyi iparosok, értelmiségiek kéréseinek kellett megfelelniük, s az „úri” repertoárral a felfelé törekvő parasztság kívánságait is kiszolgálták. Így amellet, hogy a már kikopó régi hagyományt jobban megőrizték – hátha még kéri e dallamokat –, közönségük elvárásának megfelelően igyekeztek lépést tartani a mindenkori zenei divattal, s törekedtek tudásuk bővítésére, repertoárjuk szélesítésére. (Sárosi 2008, 6–15; Pávai 2012, 78–80) Bartók Béla funkciójuknak és repertoárjuknak éppen ezzel a kettősséggel érvelt a máramarosi népzeneről írt 1923-as kötetében a falusi cigányzenészek által játszott zene népzenei hitelessége ellen, bár álláspontját később árnyalta. (Dille 1966, XXIV. p.) A cigánymuzsikások városi és falusi hagyomány közti közvetítőszerepe életpályájuk sajátosságaiból is adódott. A zenészcsaládok a fiatalokat nevesebb prímásokhoz küldték tanulni, a zenészek pedig életük során mind nagyobb, reprezentatívabb helyiségekben való munkalehetőségre törekedtek, amely egyúttal egy másik repertoár ismeretét is megkövetelte. Ebből következően nemcsak a falusi zenészek figyeltek az új divatra, hanem a korábban falun játszó városi, éttermi cigányzenészek is ismerhettek népi vagy a néphagyományhoz közelebb álló dallamokat. Gyakran vissza is jártak falura zenélni. (Tari, 1995) A jelenség nem a 20. század újdonsága, falusi és városi hagyomány korábban sem különült el élesen. Tari Lujza a 18. század végéről és a 19. századból sorol adatokat városi zenészek – akkor még jellemzően nem cigányzenészek – alkalmi falusi muzsikálásaira. (Tari 1997, 108–109. pp.) A városi zenével való kapcsolat nem hagyható tehát figyelmen kívül, ha a hangszeres népzene gyűjtéseket vizsgáljuk. E kapcsolat számos formában megjelenik a magyar népzene mai szlovákiai magyarságot is magában foglaló északi dialektusterületének gyűjtéseiben.

I.

A magyar népzene Bartók által meghatározott felső-magyarországi dialektusterületén különösen szorosan összefonódott a városi és falusi cigányzenei hagyomány. Ennek okai közé tartozhat a kisvárosok nagy száma, ami a kisebb és nagyobb települések zenei életének szervezettebb kapcsolatát teszi lehetővé. A nem túlságosan nagy városok és ezzel együtt zenészeik sem különültek el élesen a környező falvaktól, hiszen sokszor nem is tudtak volna megélni anélkül, hogy más településeken is muzsikáltak volna. Így például az 1928-ban született rozsnyói Zsíros László prímás

elmondta, hogy apja az „egész rozsnyai környékben”, tehát falvakban is játszott, ugyanakkor műzenei darabokat, „operákat”, vagyis népszerű operarészleteket is tanult egy zenésztől. A rimaszombati primás, Radics János Balogtamásiban született és sokáig szülőfalujában játszott. Éttermi repertoárja mellett tudott régi pásztordallamokat, illetve eljátszotta a „vasvári” néven ismert népi tánc legelterjedtebb dallamát. (Tari 2010, 157–162. pp.) A kazincbarcikai Nagy József cigányprimás pedig a sógorától tanult hegedülni, s 5–6 évig az ő bandájában muzsikált a környékbeli falvakban, később pedig Kazincbarcikán játszott vendéglőben. Fiatalkori éveinek falusi zenéléseiből emlékszik régi dallamokra, amiket például a juhászok botos táncához húzott, s a gyűjtés szempontjából repertoárjának éppen ez a része volt legfontosabb.¹ A jelenség fordítottjára szintén találunk a területhez kötődő példát. Egy-egy korai, a 20. század legelején készült, kereskedelmi forgalomba került hanglemezzel arról tanúskodik, hogy városi zenészek a néphagyomány olyan dallamait is ismerték, amelyet csak speciális körülmények között, például paródiákban játszottak. Göndör Aurél színész és társulata által előadott humoros jelenetek számos gramofonlemezen fennmaradtak, s népzenei vonatkozásuk is előfordulnak köztük. Göndör *A lepéni bakter nótája* című magánszámban olyan éjjeliór-dallamot énekel, amely közel áll a későbbi népzenei gyűjtések hasonló szokásdallamaihoz, a zongorával és dudával kísért *Dudás nótában* pedig nemcsak a duda jellemző díszítéseit és hangszínét utánozza vokálisan, hanem maga a dallam és a szöveg is a népi dudadallamokra jellemző.² Témánk szempontjából legérdekesebb a *Polgármester temetése és választás Bivalyfüreden* című humoros jelenetük.³ A lemezen közreműködő, név szerint nem ismert, de feltehetően Budapesten működő cigánybanda a fiktív kistelepülés polgármesterének halálának cselekménymozzanatához kapcsolódóan azt a temetési zenét játssza, amelynek közeli változatát egy 1984-es népzenei gyűjtésen a Pozsony megyei Jókán is felvették helyi cigánymuzikusoktól.⁴ A néphagyományban is temetési kísérezetként fennmaradt, kifejezetten hangszeres tétel egyszerű, bécsi klasszikus formáján a verbunkos stílusjegyeit viseli.

A verbunkos stílusú dallamokban, amelyek egyébként is a terület repertoárjának jellegzetes részei, különösen jellemző a hangszeres zenei hagyomány különböző rétegeinek összekapcsolódása. Az északi dialektusterületen a 20. században is élt a verbunknak nevezett szóló vagy csoportos férfitánc, s míg kíséredallamai Erdélyben többségében régebbi eredetűek, itt gyakran a 18. század végén megjelenő, verbunkos néven számon tartott közzenei stílussal állnak rokonságban. A zenészek emellett a táncról függetlenül is játszottak a verbunkos stílusba sorolható, de valószínűleg eredetileg sem tánchoz húzott dallamokat, amelyek közül több megtalálható a 19. század magyar közzenei gyűjteményeiben. E repertoár az egykorú városias zenei hagyományhoz is kötődik. A kifejezetten hangszeres jellegű, gyakran viszonylag virtuóz darabokat a 20. századi éttermi cigányzenekarok is szívesen tűzték műsorukra. A Magyar Rádió műsorújságai alapján az egyes dallamok bár nem azonosíthatók – legfeljebb egy-egy karakteres dallamnév tűnhet fel –, azt viszont láthatjuk, hogy a második világháború után rendszeres műsor a *Verbunkosok, csárdások*, s gyakran játszották le a legnépszerűbb éttermi cigányzenészek lemezeit. A 20. századi népzenei gyűjtések során felvett

¹ Kazincbarcika (Borsod), 1979. március 15. Gy. Kriston József, Vavrinecz András. Játszott: Nagy József primás (64) Mg 4476B. A hangfelvételre vonatkozó jelzetek itt és a továbbiakban az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei- és Néptánc archívumának adataira utalnak.

² Göndör Aurél. Favorite Record, 1-27516, matr. 688-o.; Göndör Aurél zongora és duda kísérettel. Első Magyar Hanglemezzel Gyár, 2694, matr. 2694.

³ Göndör Aurél. Metafon, 7688 a, matr. 1-27692. Online elérés: http://gramofononline.hu/1669317036/polgarmester-temetes_es_valasztas_bivalyfureden

⁴ Jókán (Pozsony), 1984. Gy. Farkas Róbert, Czuczor Péter. Játszott Tamkó Péter „Pélé” primás (1916), Tamkó Sándor kontrás (1934), Kuruc József bőgős (1915). Mg 4815A.

verbunkdallamok esetében éppen ezért sokszor nehezen eldönthető, hogy mennyiben tartozhattak a népi és mennyiben ehhez az inkább városinak mondható hagyományhoz. A verbunkosnak nevezett 18-19. századi stílus eleve az élő nép-, illetve közzenei hagyományra támaszkodott, a dallamok városi népszerűsége ugyanakkor esetleges népi hagyományuk fennmaradását is segíthette, illetve azt könnyebben formálhatta. A 20. század második felében pedig az éttermi cigányzenekarok verbunkos repertoárja nemcsak a közeli városok zenészei, hanem a rádióból, később televízióból hallott cigányzenés műsorokon keresztül is egyre inkább hathatott a falusi és kisvárosi zenészekre. Erre vonatkozó kevés adatunk közül az egyik az 1929-ben született gömöri, várhosszúréti Krága Lajos cigányprímás, aki elmondta, hogy már 1953-tól, a villany falubeli bevezetésétől volt rádiójuk, s szívesen hallgatta neves prímások, például Lakatos Sándor játékát. (Tari 2010, 168. p.) A Budapest legelegánsabb éttermeiben működő, Zeneakadémián is tanult, világszerte koncertező Lakatos a Magyar Rádió Népi Zenekarának vezetőjeként a rádióban számtalanszor szerepelt, és ennek révén a nagyságrendekkel kisebb településeken működő zenészekre is közvetlen hatást gyakorolhatott.

A népi verbunkok eredeti funkciójára, helyi hagyományára vonatkozó kutatást megnehezíti, hogy a gyűjtésekben sokszor hiányoznak a zenészek életére, korábbi működésükre vonatkozó részletes adatok, amelyek támpontot adhatnának abban a kérdésben, hogy az általuk játszott dallamot honnan ismerhették. A tánc egyébként is már szinte teljesen kikopott a terület hagyományából a 20. század második felére. Gyakran nincs arról információ, hogy a konkrét dallamokra táncoltak-e, illetve táncról függetlenül kérték, játszották-e azokat a környéken, s ha igen, kik kérték. Elegendő adat híján a legtöbb gyűjtés esetében nem tudjuk biztosan meghatározni egy-egy verbunkdallam néphagyományban való helyét, csupán a gyűjtött dallamok és a rendelkezésre álló adatok, források, történeti párhuzamok bemutatására vállalkozhatunk. Ezek közé tartozik az is, hogy a dallam mennyire volt ismert a nagyvárosi cigányzenekarok között, és hogy a népi adatok mennyiben különböznek írott forrásoktól és kereskedelmi forgalomba került, populáris zenei felvételektől, bár az éttermi zenekarok repertoárján is szereplő verbunkosok is tekinthetők bizonyos fókig a néphagyomány részének, ha a dallamot játszották, sőt kérték falun is.

Közvetett módon népi, bár inkább befogadói használatra utalnak azok az adatok, amelyek szerint a verbunkosokat a gyűjtés idején már nem igényelték a zenészek. Tari Lujza a Komárom megyei kúrti cigányzenészekről klasszikus verbunkosokat is felvett, ezeket azonban régóta nem játszották, mert nem kérték, s a zsérei prímás is említi, hogy hosszú idő óta nem játszotta az ekkor rögzített, „koncert”-darabként előadott „Bihari verbunkost”. (Tari 2010, 47. és 99. pp.) Pávai István erdélyi gyűjtéseiből arról is beszámol arról, hogy számos olyan verbunkdallamot – korábbi táncdallamot – tudtak és tovább is adtak a zenészek, amelyeket már soha nem kértek lakodalmakban. Ezeket a prímások nemcsak azért tanították meg a fiataloknak, mert hátha szükség lesz rá, hanem mert tánc kísérelő funkciótól függetlenül is fontosnak tartották virtuóz, olykor ritkább hangnemekben lévő dallamok gyakorlását, amelyek a fiatal zenészek tudásának fejlesztésére és bemutatására is alkalmasak. (Pávai 2012, 34–35. pp.) Az északi dialektusterületen Szálka Gábor Bereg megyei, szernyei hegedűs is beszél 1988-ban a dallamok hasonló szerepéről. Egy verbunkos stílusú dallamról azt mondja, hogy azt falun nem kérték, hanem a zenészek játszották egymás között, ilyenkor ugyanis előjött, hogy „ki tud verbungos nótát muzsikálni?” A szakirodalomban Martinovics-nótaként ismert dallam távolabbi változatát pedig „magyar verbunkos csárdásnak” nevezi. (1. kotta) A Martinovics-nóta az északi dialektusterület középső-keleti részén „vasvári” néven verbunk tánc kísérelődallama, több 19. századi kottás forrása, köztük Ruzitska Ignác *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* című, nagyszabású kiadványa 1832-es XV. fogásának kottapéldán bemutatott 129. száma ugyanakkor a műveltebb rétegekben való egykori népszerűségét tükrözi. A 20. században is

játszották éttermi cigányzenekarok. (Kiss, 1960) Szálka szavai azt is tanúsítják, hogy a dallam életének e kettőssége a néphagyományon, akár egy kistájon belül is megnyilvánulhatott. Mikor Szálka a helyi változatot utoljára játszotta körülbelül 1947-ben, még táncoltak rá a Munkács melletti Nagydobronyban. Lakodalom előtt, pénteken kellett játszani a szakácsasszonyoknak, akik ezzel próbálták a zenészeket, „mert ritka zenész tudta ezt elmuzsikálni”, s ugyanekkor körben vagy párban táncoltak is rá férfiakkal. Szálka szerint egyébként juhászok tudtak rá legjobban táncolni.⁵ A verbunk bemutató jellegét tehát ezúttal nemcsak a zenészek, hanem közönségük is számon tartotta, ez azonban nem zárta ki a tánchasználatot sem.

Bár előfordul hasonló kettősség, az északi területen a zenészek gyakran maguk is megkülönböztetik a műveltebb rétegek repertoárjához inkább tartozó verbunkos fogalmát a verbunktól, vagy – különösen, ha náluk nem jártak verbunkot – attól a kifejezéstől, amit népi táncra használnak. A már említett Nagy József kazincbarcikai primás 1979-ben a gyűjtő verbunkra vonatkozó kérdésére a „Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs” szövegkezdetű, a városi nótarepertoárban is népszerű, de az újabb néphagyományban verbunkokat és csárdásokat is kísérő dallamot kezdte pengetve próbálni. Szerinte azonban az általa ismert környéken „olyan különleges nagyobb szám nem volt verbunkos,” azaz bár a gyűjtő verbunkok iránt érdeklődött, az adatközlő azonnal a verbunkos fogalmat használja, ami alatt sajátos, reprezentatívabb típust ért. Az már a gyűjtések és gyűjtők népi zenészekre gyakorolt hatását tanúsítja, hogy egy általa csárdásként ismert dallamot is verbunkosnak mond később. A verbunkokról való beszélgetés során, a gyűjtő egy konkrét dallamkérdésére eljátszik egy csárdást, amelyet szavai szerint Tardonán menyecsketánchoz húztak. A vele és fiával két héttel később készített felvételen a gyűjtők „azt a verbunkdallamot” kérik a primástól, amit előzőleg játszott. Az előző gyűjtés emléke és ez a kérdés lehet annak hátterében, hogy Nagy József ezúttal így mondja be a dallamot: „verbunkos, régi verbunkos”, noha megint hozzáteszi, hogy erre régen menyecsketáncot, tehát páros táncot jártak.⁶ Nem a verbunkos, hanem a verbunk fogalmat használja az 1929-ben született Mag Albert Péter medveshidegkúti parasztprimás, de a 19. századi stílusnak a falusi hagyományból már inkább kifelé mutató darabjait érti alatta. Elmondása szerint működési területén verbunk nem volt, viszont tudja a tágabb területen elterjedt vasvári verbunkot, amelyet a számos folklórrendezvényen részt vevő zenész talán ezeken az alkalmakon tanult. Elképzelhető, hogy a verbunk fogalmát is elsősorban innen ismeri. Mikor a juhászcsaládból származó, sok juhásznótát és más régi népdalokat is játszó muzsikust Agócs Gergely 1988-ban a Rákóczi-indulóról kérdezi, Mag Albert azt válaszolja, hogy „ilyen verbungokat meg hogyhívjákokat én nem tudok, nálunk ez nem ment.” Azaz a Rákóczi-induló a stílusa alapján verbunknak érezte annak ellenére, hogy arra sehol sem táncoltak verbunkot, hanem, mint a következő évben végzett gyűjtésen Mag Albert is elmondta, a cigányzenészek kísérték vele a menyasszonyt az esküvőre. Abban, hogy az indulót Mag Albert nem tudta, a terület hagyományából egyébként is már kikopó, így keveset játszott dallam műzenei jellege mellett virtuóz volta is szerepet játszhatott. Bár Mag Albert nem mondja ki, későbbi szavaiból mégis az sejthető, hogy a Rákóczi-induló nekik túl nehéz volt, s szerinte a cigányok se játszották pontosan, „csak itt-ott, ahol elkapták”.⁷

⁵ Szernye (Bereg), 1988. 11. 19–20. Gy. Felföldi László, Halmos Béla, Vavrincz András. Játszott Szálka Gábor (sz. 1926). Mg 5544B, Mg 5545A kontra kísérettel, Mg 5545B zenekar.

⁶ Kazincbarcika (Borsod), 1979. március 15. Gy. Kriston József, Vavrincz András. Játszott Nagy József primás (64). Mg 4476B; 1979. március 31. Gy. Kriston József, Vavrincz András. Játszott id. Nagy József primás (64) és ifj. Nagy József (27).

⁷ Medveshidegkút (Nógrád), 1988. Gy. Agócs Gergely. Mg 5663B; 1989. 10. Gy. Abonyi Attila, Halmos Béla, Varga Norbert. Mg 5698.

A verbunkos fogalom használata szempontjából különösen tanulságos az a beszélgetés, amely a gyűjtők és a Gömör megyei osgyáni Illés László primás, Szabó Lajos kontrás és Putnoki Dezső bőgős között folyt 1989-ben.⁸ A nagy mennyiségű anyagot – számos csárdást, hallgatónak húzott nótákat és régi stílusú népdalokat, valcert, tangót, egy halotti indulót, továbbá néhány szlovák dallamot – játszó zenészeket a gyűjtő olyan verbunkról kérdezte, amire táncoltak is. Illés László primás válasza meglehetősen homályos, de a kérdés megfogalmazása ellenére ő is rögtön bevezeti a „verbunkos” fogalmat: a „verbunk az csárdás kérem, tehát már mit tudom én, milyen verbunkosra tetszik gondolni”. Valamelyik zenész az 1. kottán már bemutatott Martinovics-nótát kezdi játszani, s másik társa is megerősíti, hogy ez megfelelő dallam. A 19. század több kottás forrásában fennmaradt Martinovics-dallamra, amelyet a 20. században is szívesen játszottak éttermi zenekarok, valóban érvényes a „verbunkos” kifejezés is. Ugyanakkor a területen szóló férfitánc és csárdás tánciskerő dallamaként is élt, és Illés is határozottan állítja, hogy „az vasmári”. Mikor a gyűjtő rákérdez, hogy volt-e ehhez valami friss, Illés és egyik zenésztársa egyszerre válaszolnak. Mint Illés mondja, „nem, ez csak verbunkos”, de rögtön javítja magát: „ajjaj, nem verbunkos, vasmári”. Fogalomhasználat szempontjából engedékenyebb zenésztársa ugyanezt így szövi tovább: „nem egészen, vasmári, már azt úgyis lehet nevezni.” A gyűjtő kérdésére egyetértenek abban, hogy vasmári és verbunkos sokban különbözik, de a különbséget nem tudják megfogalmazni. Az adatközlők eltérő habitusa akkor is megmutatkozik, mikor a gyűjtő azt próbálja megtudni, más-e a tánc a két műfajban. Míg zenésztársa így kezdi: „nem más, de...”, addig Illés határozottan állítja: „Persze, hogy más; a vasmári más tánc és a verbunkos is más.”

Némi gondolkodás után, hogy a különbséget zenével megvilágítsa, Illés példaként elkezdi egy dallamot, amelyet a többiekkel együtt verbunkosnak nevez. A darab rokonát szintén megtaláljuk Ruzitska Ignác kiadványában, az 1828-ban megjelent XII-dik fogás élén (94. sz.), ahol Rózsavölgyi Márk műveként szerepel.⁹ (2. kotta) Illés csak az első formarészt játssza, azt sem zárja le, s a gyűjtők sem kéri a folytatást. Az általa mutatott részlet azonban néhány díszítés hiányától eltekintve lényegében megegyezik a Ruzitska által közölt változattal. A Martinovics-dallammal ellentétben e darab népi használatát nem ismerjük, 20. századi városi ismertségére viszont több adatunk is van. Ezek egy részét kereskedelmi forgalomba került lemezeken találjuk. *Sarkantyús verbunkos*ként játszotta a Rajkó zenekar egy 1959 előtt megjelent lemezén, hasonló néven rögzítette Lakatos Sándor valamivel később, a Qualiton hanglemezkiadó 1953-as katalógusa pedig egy további *Bihari Sarkantyús verbunkos*t említ, amelyet Lakatos Sándor vezetésével a Magyar Rádió Népi Zenekara játszott.¹⁰ Témánk szempontjából különösen érdekes továbbá egy népzenei módszerű gyűjtés, amelyet Sárosi Bálint készített 1961-ben a városligeti Ezerjő étteremben egy általa reprezentatívnak tekintett városi cigányzenekarral, Bobe Gáspár Ernő primás héttagú bandájával. Sárosi funkcióban, tehát az együttes esti fellépései során vett fel több órányi anyagot. (Sárosi, 1966; Riskó, 2015) A repertoárnak több verbunkos, köztük a most vizsgált darab is része volt. Bobe a lassút, valamint a Ruzitska gyűjteményében ezt követő Triót és az utána külön számon szereplő frisset lényegében az írott forrással azonos változatban játszotta, csupán a figurációban találunk kisebb eltéréseket. Stílusára jellemző, hogy a lassút a Rózsavölgyi-letét „Lassan, érzéssel” feliratával is összhangban

⁸ Osgyán (Gömör és Kis-Hont), 1989. 09. Gy. Abonyi Attila, Balázs Tünde, Halmos Béla, Varga Norbert. Játszott Illés László primás (sz. 1925), Szabó Lajos kontrás (sz. 1928) és Putnoki Dezső bőgős (sz. 1925). Mg 5697B.

⁹ *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből, melyek fortepiánóra alkalmaztattak Ruzitska Ignácz által.* Rakos Miklós (szerk.) Budapest: Rakos Miklós, 1994, XII. fogás, 94–95.

¹⁰ *Sarkantyús verbunkos.* Rajkó zenekar. Qualiton, HLP 155; *Sarkantyús verbunk.* Sándor Lakatos and his Gypsy Band. In *Famous Hungarian Folk Songs*, Qualiton, LPX 10037; az 1953-as Qualiton-katalógus adatának jelzete NZ 10. Qualiton Hungarian Records 1953. Budapest, 1952.

nemcsak kifejezetten lassan, hanem különösen az elején kissé érzelmösen húzta. A frisset viszont gyorsan és a több ismétlés során egyre gyorsulva adta elő.¹¹ A most vizsgált területről is ismerjük a dallam éttermi zenekari adatát. A népzenei gyűjtések között ritkaságnak számít a kereskedelmi forgalomba került hanglemezeken is reprezentált nagyvárosi és a falusi hagyomány közötti átmenetnek tekinthető kisvárosi zenei tradíció rögzítése, ezek közé tartozik Tari Lujza 1988-as rozsnói gyűjtése, amely a rozsnói primás lányának lakodalmához kapcsolódva készült.¹² A Csala Lalik László primás által vezetett, meghívott kütagokkal bővített rozsnói cigányzenekar a most tárgyalt verbunkost és a Ruzitskánál azt követő frisset is eljátszotta koncertszerűen előadott darabként, amit taps fogadott, majd hallgatók és csárdások következtek. Az elhangzott dallamváltozat – a már említett hangfelvételekhez hasonlóan – szinte teljesen azonos a Ruzitska gyűjteményében található darabbal. Ahogyan a területen több más verbunkost, úgy ezt is „Bihari” verbunkosnak tartották. A darab tehát inkább a cigányzenei hagyomány városias rétegéhez tartozik, de nemcsak a legnevesebb, hanem a kisvárosi zenészek is ismerték. A verbunkos példajaként e dallamot elkezdő, de a Martinovics-dallamot is idesoroló osgyáni zenészek pedig ráéreztek az általuk „vasvári”-ként ismert Martinovics-nóta stílár hasonlóságára, vagy akár tudhattak is arról, hogy utóbbi ismert volt a városi cigányzenekarok körében is.

II.

Jóval nehezebb egy-egy dallam hovatarozását megállapítani, ha a zenészek nem nevezik meg azt, és a gyűjtésen nem is kerül szóba jellege. A Bihari Jánosnak tulajdonított, *Mikor a pénze elfogyott* című darabot az északi dialektusterület több primásától is fölvevették. (3. kotta) A darab kevés, késői, de viszonylag szélesebb körben ismert 19. századi forrásban maradt fenn. Megjelent Bartay András 1853–54 körül kiadott, *30 eredeti magyar zenedarab régi magyar zenészerzőktől* című, a verbunkos virágkorára már visszatekintő gyűjteményében *Bihary verbungja mikor pénze elfogyott* néven, valamint Káldy Gyula 1900 körüli, *A régi magyar zene kincseiből /1672–1838-ig/* című gyűjteményében. A népzenei gyűjtés szempontjából a kiadványoknál még fontosabbak a hanglemezfelvételek, amelyek a dallam 20. századi városi ismertségét mutatják. A két háború közti időszak talán legnépszerűbb primása, a rádióban is sokat szereplő, 1940-ben meghalt id. Magyar Imre archív lemezei között is hallhatjuk *Mikor a pénz elfogyott* címmel, Bihari János műveként.¹³ Később Lakatos Sándor is játszotta, Burka Sándor tárogatón vette lemezre hasonló néven,¹⁴ s elhangzott a már említett Bobe Gáspár Ernővel 1961-ben, a városligeti étteremben készült gyűjtésen is.¹⁵ Népi tánc kísérfunkciójáról, népi hagyományban betöltött szerepéről viszont nincsenek adataink. 1930-ban a Pest megyei, később Kiskunlacházához kerülő Pereg magyar bandájának akkor 36 éves primása, Kátai Bertalan az elejét játszotta némi változtatással Lajtha Lászlónak „Bihari nótája

¹¹ „Verbunk.” Budapest, Ezerjó étterem. 1961. febr. 9. Gy. Sárosi Bálint. Mg 2729B. Játszott Bobe Gáspár Ernő és zenekara.

¹² Rozsnó (Gömör és Kis-Hont), 1988. jún. 17. Gy. Tari Lujza. Játszott Csala Lalik László primás (51), Boldi Jenő brácsás (40), Zsíros Laci bőgős (33), Botos Károly klarinétos (40), Hugyár Andor cimbalmos (68), Kristóf Albin harmonikás (40). AP 16398a.

¹³ *Szeretnék május éjszakákon...* [Válogatás id. Magyar Imre archív felvételeiből.] Qualiton, LPX 10167.

¹⁴ *Mikor a pénze elfogyott.* Lakatos Sándor és zenekara. In *Nótacsokor és csárdás.* Qualiton, LPX 10027; *Történelmi dalok tárogatóra és cimbalomra.* Burka Sándor tárogató, Németh János cimbalom, Kovács Gyula brácsa, Szitai Mihály bőgő. Qualiton, LPX 10099; Sándor Lakatos And His Gipsy Band. Qualiton, SLPX 10138.

¹⁵ „Verbunk.” Budapest, Ezerjó étterem, 1961. febr. 3. Gy. Sárosi Bálint. Játszott Bobe Gáspár Ernő és zenekara. Mg 2722A.

Mikor elfogyott a pénze” címmel,¹⁶ a felvétel és az előadó hátterét, a dallam népzenei kontextusát azonban nem ismerjük. A többi népzenei adat meglehetősen késői. 1985-ben játszották az abaújszina Pota Géza primás és kísérei, a kassai születésű Dzsuga Géza brácsás és Badó Elemér bőgős,¹⁷ 1994-ben Zsérén a 71 éves Bihari József cigányprimás, 2004-ben Rozsnyón pedig a 76 éves Zsíros László primás és öt kísérei két fia.¹⁸ Az adatok késői voltának oka lehet az is, hogy a gyűjtők – részben a korlátozott technikai lehetőségek miatt – korábban ritkán vettek fel ilyen, a városi cigányzenében jól ismert dallamokat. Mint láttuk, végül az osztrákok által ismert és elkezdett Rózsavölgyi-verbunkost sem kérték. E késői felvételeknél ugyanakkor még inkább számolnunk kell a hagyományt alakító külső hatások, illetve a kikopó hagyomány már nem teljesen hiteles közvetítésének lehetőségével. Jó példa erre az abaújszina Pota Géza, aki több verbunkot is játszott. Ezek között a vasvári verbunk legismertebb, a területen valóban a legszűkebb értelemben népiéként élő, „Sárga szöveg veretek a csizámra...” szövegkezdettel ismert dallama ugyanúgy jelen van, mint a most tárgyalt „Mikor a pénze elfogyott”, vagy egy Rózsavölgyi Márk körmagyarjainak stílusára emlékeztető, de történeti forrásban általam egyelőre meg nem talált darab. A többi, nem feltétlenül a városi repertoárból átkerült verbunkja pedig arra világít rá, hogy Pota repertoárját általánosságban is fenntartásokkal kell kezelnünk. Elhangzik például az Alföldön nagy területen valóban táncdallamként élő, de ezen a vidéken nem használt „magyar verbunk”, s „tréfás verbung” néven a zenész tudja azt dallamot is, amelyet ezzel a névvel és ebben a formában a szilicei és borzovai tánccsoport 1970-es évekbeli fesztiválszerepléseiből ismerhet.¹⁹ A zsérei Bihari József is sokfelé járt a gyűjtés előtt a népzenei mozgalmon keresztül, s egyébként is tudott olyan „fellépési” darabokat is, mint Dvořák *Humoreszke*. (Tari 2010, 96–99. pp.) A most vizsgált, Tari Lujza által hangfelvételen is publikált dallamot arra a kérdésre válaszolva játszotta, hogy tud-e „Bihari verbunkost”, de mielőtt belekezdett volna, figyelmeztetett, hogy ez „koncertdolog”, majd utána: ez „koncertos”. Később azt is elmondta, hogy már nagyon régen nem játszotta. A kérdésre, hogy akkoriban táncoltak-e rá, azt feleli, hogy persze, erre lehet táncolni is,²⁰ amely válasz különösen a gyűjtés egészének jellege, az adatközlő elbeszéléseinek megbízhatatlansága alapján inkább a gyűjtő vélt kíváncsiságának való megfelelni vágyást, mint valódi adatot sejtet. A rozsnyói Zsíros László esetében inkább csak repertoárjának több városi darabja vet fel kérdéseket. Zsíros e dallam mellett tudja a Ruzitska gyűjteményében Arnold György műveként kiadott *Frisset*, amelyet 1951-ben, illetve 1952-ben a balassagyarmati és a soproni bandától, tehát két, városiasabb repertoárt is ismerő együttestől is fölvettek. „Előadási darab”-ként pedig eljátssza Kossovits József 1803-ban Csokonai *A Reményhez* című versének szövegével megjelent, később *Lavotta szerelme* címmel ismertté vált és Zsíros által is így említett darabját is (Tari 2010, 161–165. pp.), amely kivételes a népzenei gyűjtésekben, gyakoribb éttermi zenekarok felvételein. A 20. század legelején készült hanglemezek között megtaláljuk Sovánka Nándor és cigányzenekara előadásában, de többször lemeze is játszott Oláh Lajos tárogatón,

¹⁶ Pereg (Pest-Pilis-Solt-Kiskun), 1930. Gy. Lajtha László. Játszott Kátai Bertalan primás. MH 2408b.

¹⁷ Abaújszina (Abaúj-Torna), 1985. 10. 6. Gy. Konkoly Elemér. Játszott Pota Géza primás (sz. 1933, Abaújszina), Dzsuga Géza brácsás (sz. 1930, Kassa), Badó Elemér bőgős (sz. 1930, Kassa). Mg 5250A.

¹⁸ Zsére (Nyitra), 1994. júl. 9. Gy. Tari Lujza. Játszott Bihari József primás (71). DAT 098 A 39_46; Rozsnyó (Gömör és Kis-Hont), 2004. júl. 22. Gy. Tari Lujza. Játszott Zsíros László primás (sz. 1928), Zsíros Árpád brácsa, ifj. Zsíros László bőgő. Gömör_CD_11–0–40. E gyűjtésekről lásd Tari 2010, 96–101. és 161–165. p.

¹⁹ Abaújszina (Abaúj-Torna), 1985. október 6. Gy. Konkoly Elemér. Játszották Pota Géza primás (1933), Dzsuga Géza brácsás (1930), Badó Elemér bőgős (1930). Mg 5250A.

²⁰ Zsére (Nyitra), 1994. júl. 9. Gy. Tari Lujza. Játszott Bihari József primás (71). DAT098A39_46.

1930-ban pedig id. Magyar Imre és cigányzenekara is.²¹ Népszerűségét elősegíthette, hogy Káldy Gyula ezt is kiadta a már említett, 1900 körül megjelent gyűjteményében, s ugyanebben a korszakban bekerült Herczeg Ferenc *Ocskay brigadéros* című színművének Kun László által összeállított zenéjébe is.

Míg e dallam egyértelműen jobban kötődik a városi hagyományhoz, számos esetben, különösen a kevés jegyzettel fennmaradt, beszélgetéseket alig rögzítő régebbi gyűjtéseknél szinte lehetetlen eldönteni, hogy egy gyűjtési adat hogyan illeszkedik a népi hagyományba. E régebbi gyűjtéseknél ráadásul előbb hagyománnyal, ugyanakkor például a rádió kevésbé valószínű hatásával kell számolnunk. Még inkább igaz ez a kisebb településeken végzett gyűjtésekre. A Pozsony megyei Somorján Szomjas–Schiffert György egy dudautánzó és három lakodalmi táncdallam mellett négy verbunkdallamot gyűjtött 1957-ben a 74 éves id. Sárközi Ferenc volt prímástól, a zenész saját bemondása szerint „Sárközi Öreg Feri bácsitól”.²² Ezek közül kettő, a „Bertóké” és a máshol „Huszár-verbunknak”, itt „Közös huszár-verbunk”-nak nevezett dallam a területen több változattal és verbunk táncadattal ismert. (Richter, 2012) A két másik dallam népi használatáról viszont nincs adatunk e területen. A „Kóbor-huszár verbunk” pontozott ritmussal indító nyolcadmenetei, nagy ugrásai és éles, rövid hangértékkel kezdő ütemei jellemzőek a térség verbunkjaira, s a stílusban nem szokatlan a bécsi klasszikus zenéhez közelálló harmóniaváza sem. A dallam közelebbi rokonát azonban nem találtam sem a terület népzenei gyűjtéseiben, sem más forrásokban. A zenész által „Bihari verbunk”-nak nevezett, tehát megint az ismert verbunkos zeneszerzőhöz kötött dallam viszont valójában egy a kottás forrásokból Rózsavölgyi Márk műveként ismert darab. (4. kotta) Ellenbogen Adolf *Rózsavölgyi emléke* című, a felirat szerint Rózsavölgyi Márk hátrahagyott zeneműveiből szerkesztett körtáncának, vagyis a kor európai táncdivatjának mintájára megalkotott társastáncának első és utolsó, *Andalgó* és *Kézfogó* című tételeként jelent meg 1851-ben, a tétel két periódusnyi első részét pedig apró különbségekkel Bartay Ede is közölte Rózsavölgyi *Lassú magyarjaként* 1853–54 körüli, már említett kiadványában. A dallam stílusa a nagy ugrásokkal, kromatikus hangokkal, szélesebb dallamívekkel inkább a műverbunkosok közé tartozik, s a terület népi verbunkjaitól különösen távol állnak például a második és negyedik ütem élén álló, a Rózsavölgyi-korszak palotásaira jellemző késleltetések. A somorjai gyűjtésből nem tudunk meg részleteket a verbunkdallam helyi hagyományáról. Egyetlen másik népzenei adatát a balassagyarmati cigányzenekartól vette fel Lajtha László és Rajeczky Benjamin 1951-ben „Palotás” néven.²³ A Baranyi Dezső vezette gyarmati banda tagjairól sajnos nem tudjuk, honnan származtak, hol működtek korábban. Csak sejthetjük, hogy amint az általános volt, a gyűjtés idején vagy még korábban, fiatal zenészként a környék falvaiban is játszottak. A felvételeken főleg városi repertoár darabjai, köztük több verbunkos és műcsárdás hangzik el, de tudnak népi dallamokat is. „Verbunk”-ként eljátszották a Martinovics-dallamot, „Kisverbunk”-juk pedig az id. és ifj. Magyar Imre felvételeiről *Debreceni verbunkos* címen ismert darab, amely címmel és Magyar Imre nevével a Kossuth Rádió műsorában is többször találkozhatunk a II. világháború utáni években.²⁴

²¹ *Lavotta szerelme*. Oláh Lajos tárogatóművész. Első Magyar Hanglemez Gyár, 604, matr. 604; Favorite Record, 1-24519, matr. 3986-o; Szabadi Record, 401, matr. 9037; *Lavotta szerelme*. Sovánka Nándor cigányzenekara. Első Magyar Hanglemez Gyár, 623.; *Lavotta szerénádja*. Magyar Imre és cigányzenekara. Odeon, 197.273-b, matr. Ho 1089.

²² Somorja (Pozsony), 1957. november 15. Gy. Szomjas-Schiffert György. Játszott id. Sárközi Ferenc prímás. Mg 696A. A felvétel lejegyzéssel együtt megjelent: Richter 2012, II. 3.1.p.

²³ „Palotás.” Balassagyarmat (Nógrád), 1951. 05. 08. gy. Lajtha László. Játszott Baranyi Dezső prím, Bandri Antal tercprím, Baranyi Béla brácsa, Jónás Ferenc bőgő, ? cimbalom. Gr 148B.

²⁴ *Szeretnék május éjszakákon...* [Válogatás id. Magyar Imre archív felvételeiből.] Qualiton, LPX 10167; *Magyar nóták*. Ifj. Magyar Imre cigányzenekara. Qualiton, LP 10003. A lemez szerepel a Magyar Hanglemezgyártó

Ugyanakkor ismerték a térség népzenejében elsősorban juhászok ugrós táncdallamaként játszott, a hangszeres népzene régebbi és szorosabban véve paraszti rétegéhez tartozó „Nógrádi verbunk”-ot. A „Palotás”-ként szereplő, most vizsgált dallamot a cím, s a tény, hogy a környék más népi gyűjtéseiből nem ismerjük, inkább a városi hagyományhoz köti.

A verbunkok hagyományban betöltött helyének kérdését bonyolítja, hogy a városi repertoár verbunkosai és a népi verbunkhagyomány mellett az utóbbiakat szívesen, de nem feltétlenül hitelesen felelevenítő folklórmozgalmak hatásával is számolnunk kell. A gyarmatiak által „Palotás”-ként, Somorján „Bihari verbunk”-ként játszott dallam egy változata például a Vas megyei gencsapáti verbunk kíséredallamaként is ismert, azonban a *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikke szerint ezt a dallamot a Gyöngyösbokréta mozgalom honosította meg a tánc zenéjeként, míg korábban azt a „Ritka búzá”-ra járták. (Pesovár 1979, 277–8. pp.) A Gencsapátival szomszédos Perenye község csoportja 1935-ben lépett fel verbunkkal a Gyöngyösbokréta műsorán, de nem tudjuk, hogy ez ugyanez a verbunk, ugyanez a dallam volt-e. (Pálfi 1970, 150. p.) Szász Béla e táncokat bemutató 1953-as kiadványa szerint a gencsi verbunk ekkor már nem élt, de később a tánccsoport megtanulta, s szerepelt vele az 1948-as és 1950-es kultúrversenyen, míg Perenyén a tanulmány írásának idejére fennmaradt a tánc – hozzátehetjük, nyilván a Gyöngyösbokrétás műsor hatására is. Szász a gencsapáti verbunkhoz már az új dallamot közli. (Szász 1953, 5–16. pp.) Az időbeli és területi közelség ellenére mégsem valószínű, hogy a somorjai zenész a gencsi csoport révén ismerte meg a dallamot, a Szász által közölt változat ugyanis a nagyobb formát némi változtatással négysoros dallamra redukálja. Mindenesetre már a gencsi verbunk dallamának cseréje is a Rózsavölgyi-darab ismertségét sejteti. A dallamot kereskedelmi forgalomba került lemezeken is megtaláljuk. Kronológiai szempontból legfontosabb az 1940-ben elhunyt id. Magyar Imre felvétele, amelyen *Csermák verbunkosaként* szerepel,²⁵ s Lakatos Sándor lemezein is hallhatjuk *A-dúr verbunkos* néven.²⁶ Kettejük egymáshoz igen közelálló változata a 19. században kiadottak rokona, de nem pontosan egyezik azzal, s egy új, azok egyikében sem jelenlévő formarész csatlakozik hozzá. Egy inkább városi cigányzenei tradíció létét mutatja, hogy nemcsak e két előadó felvételei rokonok egymással, hanem a balassagyarmati zenészek és Sárközi variánsa is Magyar Imrééhez és Lakatos Sándoréhoz áll legközelebb. A verbunknak ezt a változatát játszotta Bobe Gáspár Ernő is 1961-ben, de ahogyan a másik Rózsavölgyi-verbunkost, a tempo giusto keretén belül ezt is szabadabban, érzelmesebben, számos glissandót alkalmazva húzta, s a kíséred klarinét gazdag figurációja is szétfeszíti a formát.²⁷ Nem tudjuk, hogy a dallam eddig talált legkorábbi városi felvételének előadója, id. Magyar Imre mennyiben támaszkodott valamilyen korábbi, inkább városi vagy esetleg népi hagyományra. A somorjai primás által játszott verbunk esetében Magyar népszerűsége, a másik két fővárosi primás hasonló dallamadata, valamint a dallamvariánsok közeli rokonsága inkább mutat arra, hogy az éttermi zenekarok repertoárjának egy jellegzetes dallamáról van szó, amelyet talán Magyar is e

Vállalat 1962-es, az addigi lemezeket összegyűjtő katalógusában. A darab rádióban való elhangzásának adatai példaként 1949-ből és 1950-ből, csak a Magyar névvel feltüntetett adatokat idézve: *Uj Szó* 1949 (2. évf.) szept. 28., okt. 2., nov. 20., dec. 4., dec. 28., 1950. (3. évf.) jan. 15., máj. 7.

²⁵ *Csermák verbunkosa*. [id.] Magyar Imre és cigányzenekara. Odeon, A 197439, matr. Ho. 1364.

²⁶ *A-dúr verbunkos*. In *A Mesterprimás*. Lakatos Sándor és népi zenekara. Qualiton, LPX 10121. A lemez szerepel a Qualiton 1976-os katalógusában; *Verbunkos in A major*. In *A Souvenir from the Balaton – The Best of Sándor Lakatos and His Gypsy Band*. Hungaroton, HCD 10213. *General Catalogue* 76. Hungaroton, Qualiton, Pepitz Records, 1976.

²⁷ „Csermák: A-dúr verbunk.” Budapest, Ezerjó étterem, 1961. febr. 7. Gy. Sárosi Bálint. Játszott Bobe Gáspár Ernő és zenekara. Mg 2727A.

szájhagyományos gyakorlatból ismerhetett, de amelynek későbbi népszerűségéhez a primás felvételei is nagyban hozzájárulhattak.

A városi cigányzenészekkel kapcsolatban egyébként is felmerül a kérdés, hogy mennyiben támaszkodhattak általában az orális hangszeres tradíción belül esetleg valamilyen általuk ismert népi hagyományra. A legismertebb, lemezeken és rádióban szereplő cigányprimásokra ez nem tűnik jellemzőnek. A verbunkosokat egyébként szívesen játszó Lakatos Sándor repertoárjának csak kivételes dallamainál merül fel népzenei kapcsolat lehetősége, s ez is inkább a már egyre inkább kibontakozó különböző népzenei és néptáncmozgalmak hatását sejteti. Ilyen például az 1960-as évekre, 1962 utánra tehető *Huszár verbunkos* című felvétele.²⁸ A somorjai zenész kapcsán említett dallamnak „Huszárverbunk” vagy „Huszárcsárdás” néven számos hangzó- és táncadata ismert korábbi népi gyűjtésekből is. Ugyanakkor a 20. század elején a népszerű budapesti primás, Berkes Béla is lemezre játszotta a „Toborzó”-ként játszott Martinovics-dallamhoz kapcsolódóan,²⁹ bár nem tudjuk, ez az egy adat mennyiben tekinthető reprezentatívnak. Még fontosabb, hogy az Állami Népi Együttes 1962 előtt megjelent lemezén is szerepel *Ipolymenti öreg verbunk* néven,³⁰ azaz ekkor a dallam már népi verbunkként is ismert volt. Még egyértelműbben a már felgyűjtött és folklórműsorok révén ismertté vált népi táncdallam hatása sejthető Lakatos egy későbbi lemezének *Madocsa verbunk*-ja mögött.³¹ Dallama a madocsa „szögény csárdás”, amelynek első adata egy 1957-es gyűjtésből került az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Archivumába,³² de amely a már 1946-tól működő Madocsa Népi Együttes révén korábban ismertté válhatott, s amelyet később több alkalommal gyűjtöttek.

A balassagyarmati banda repertoárján túl, általánosságban a népzenei verbunkos-felvételekkel kapcsolatban is érdekes az az adalék, amelyet az egyik gyűjtő, Rajeczky Benjamin említett egy 1985-ben készített interjúbán. Eszerint a gyarmati bandával végzett gyűjtésben egy kottából tanult verbunkos is szerepel. Lajtha ugyanis kérdezte a muzsikusokat, van-e valamilyen régi kottájuk, s a bőgős hozott is egyet. Rajeczky szavai szerint ez egy ismert földbirtokos kiadványa volt az előző század harmincas éveiből. Hogy megfigyelje, hogyan játszik egy szájhagyományosan működő zenekar egy verbunkos darabot, Lajtha mintegy kísérletképpen megtanultatta és felvette azt a zenekarral, s a felvétel a Pátia lemezsorozatba is bekerült. Mint Rajeczky hangsúlyozza, a kottát egyébként megvásárló Kodály sem ellenezte a felvétel kiadását. (Pávai, 2009) Sajnos Rajeczky nem emlékezett, melyik volt ez a dallam. Valószínűleg azonban nem a „Palotás”, amely egyrészt ismert 19. századi zeneszerzők műveként maradt fenn, másrészt, mint látni fogjuk, nem azzal, hanem a korabeli nagyvárosi éttermi cigányzenészek körében ismert változattal azonos. A kottából tanult mű feltehetően a gyűjtésben „Sárközi Kázmér magyar tánca”-ként szereplő, tehát a „verbunk” kifejezés helyett a 19. századi műfaji megnevezéssel és egy kevésbé ismert szerző nevével jelölt darab. Sárközi Kázmér (1799–1876) földbirtokos, politikus ugyanis valóban komponált, és a Veszprém vármegyei Zenetársaság tagja is volt. Papp Géza datálása szerint 1825-ben *Tíz legújabb magyar tánczok* címmel

²⁸ In *Magyar nóták*. Lakatos Sándor és zenekara. Qualiton, LPX 10065. Adata még nem szerepel a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat 1962-es lemezkatalógusában.

²⁹ *Toborzó – régi emlék csárdások*. Berkes Béla és zenekara. Odeon Record, A. 110070, matr. Ho.229-W. Online elérés: http://gramofononline.hu/352685798/toborzo_-_regi_emlek_csardasok_i_resz; *Régi magyar toborzó és csárdások*. Ifj. Berkes Béla cigányzenekara. „Diadal” Record, D 556, matr. 53033. Online elérés: http://gramofononline.hu/2000069007/regi_magyar_toborzo_es_csardasok

³⁰ *Ipolymenti öreg csárdás*. Állami Népi Együttes Zenekara, vez. Baross Gábor. Qualiton, LPX 1028. Az adat szerepel a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat 1962-es katalógusában.

³¹ In *Népszerű nóták*. Lakatos Sándor és zenekara. Qualiton, SLPM 10189. A lemez még nem szerepel a Qualiton 1977-78-as katalógusában. General Catalogue 77–78. Hungaroton, Qualiton, Pepitz Records, 1977–78.

³² „Szegény csárdás.” Madocsa (Tolna), 1957. november 3. Gy. Kiss Lajos. Mg 724A.

jelentek meg művei. (Papp 1984, 70. p.) A Baranyiek által játszott műfolyam e sorozat 5., 2. és 4. – Adagio e Maestoso /Lassan Felségesen, Un poco Andante/Lassatskán, valamint Vivace feliratú – darabja. Különösen a lassú tételek stílusa távol áll a népi verbunkoktól, bár előfordul, hogy kisvárosi zenészek hasonló lassú verbunkost is játszanak, ilyen a már említett „Lavotta szerelme”.

Azt viszont, hogy más, nem elsősorban a néphagyományhoz kötődő verbunkosok is lehetnek egy élő hagyomány részei, jól tükrözi a városligeti étteremben működő Bobe Gáspár Ernő repertoárja. A Sárosi Bálint által rögzített több órányi felvételen ugyanis éppen azok a verbunkosok szerepelnek, amelyekre népzenei gyűjtésből is van adatunk. Bobe Gáspár és zenekara a felsoroltak mellett egy olyan verbunkdallamot is játszott, amelyet Lajtha László és Rajeczky Benjamin is felvett a balassagyarmati zenekartól,³³ Tari Lujza pedig Galántán, Kürtön, Zsérén, Rimaszombatban, Szilicén, Rozsnyón, Abaújszínán és Kassán is gyűjtött. (Tari 2010, 35. p.) Ilyen módon tehát ha nem is kifejezetten népi dallamnak, de a terület hangszeres zenei hagyományában szervesen jelen lévő dallamnak tekinthető. (5. kotta) Átmeneti jellegét tükrözi, hogy az abaújszínaiak elmondása szerint gyerekkorukban a református lelkész felesége is szívesen zongorázta. Bár a hagyomány Biharinak tulajdonítja, történeti forrásai egyelőre nem ismertek. Bobe Gáspár és zenekara játszotta továbbá a városi és falusi cigányzenekarok kapcsolatának szempontjából különösen problematikus, részletes tanulmányozást érdemlő Martinovics-dallamot is. E verbunkosok mellett – név nélkül, kisebb különbségekkel – csupán Rózsavölgyi *Első Magyar Társastánca* szerepel a műsorukon, amelyet azonban népi gyűjtés során nem rögzítettek.³⁴ A még csak szórványosan feltérképezett hanglemezkiadványok mellett tehát ez a módszeres gyűjtés is alátámasztja egy körülhatárolt verbunkos repertoár létét, amelyet ebben az időszakban szívesen játszottak a városi zenekarok, amelynek darabjai elhangozhattak rádióban, megjelentek hanglemezen, s amelyeket kisebb települések népi dallamokat is tudó zenészei is megtanultak.

A magyar népzene északi dialektusterületén végzett gyűjtések anyagában több verbunknak vagy verbunkosnak nevezett dallamot találunk tehát, amelyek legalább olyan szorosan kötődtek a korabeli városi, mint a paraszti hagyományhoz, ilyen módon a hangszeres zenei tradíció e két rétegének elválaszthatatlan kapcsolatát tükrözik. Ha a zenészekről és a dallamokról, azok helyi használatáról nem is áll rendelkezésünkre elég adat ahhoz, hogy a dallamok hagyományban betöltött korábbi szerepét pontosan megállapítsuk, a terület zenéjének e jellegzetes rétege éppúgy érdemes vizsgálatra, mint az archaikusabb típusok. Az inkább városi cigányzenekari hagyománnyal való összevetésben a ma már egyre inkább elérhető archív hanglemek, rádióműsorok, népzene kutatók által végzett éttermi zenekari gyűjtések is segítségünkre lehetnek. A most bemutatott dallamokra a gyűjtésben szereplő, népi táncot sejtető verbunk elnevezés ellenére valószínűleg nem táncoltak, gyakran érezhető viszont velük kapcsolatban a legismertebb nagyvárosi primások felvételeinek hatása. Ugyanakkor az, hogy egyes dallamok egyaránt kedveltek voltak különböző kisebb vagy nagyobb városok cigánybandáiban, egy szélesebb zenei hagyomány jelenlétére utal, amelyből a leghíresebb primások is meríthettek, de amely a kisebb települések zenészeire is közvetlen befolyással volt. A több adattal fennmaradt dallamok tehát inkább városi jellegük ellenére sem elvetendők. Jellemzően ugyanis nem egyedi, alkalmilag tanult darabok, hanem egy a népinél tágabb értelemben vett hagyományhoz tartoznak. Ha pedig a zenészek falusi, kisvárosi közönsége, vagy

³³ „Verbunk.” Budapest, Ezerjő étterem, 1961. febr. 5. Gy. Sárosi Bálint. Játszott Bobe Gáspár Ernő és zenekara. Mg 2724A; „Verbunk.” Balassagyarmat (Nógrád), 1951. május 8. Gy. Lajtha László, Rajeczky Benjamin. Gr148B.

³⁴ A Martinovics-dallam az Mg 2729A, Rózsavölgyi *Első magyar társastánca* az Mg 2728A szalagon szerepel.

annak egy része nemcsak szívesen hallgatta, hanem akár kérte is e dallamokat, akkor ha nem is táncoltak rá, e verbunkdallamok mégis a hangszeres népzenei hagyomány részeinek tekinthetők.

Kották:

1. kotta „Lassú Magyar” (List). *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* 129.
2. kotta „Lassan érzéssel” (Rózsavölgyi). *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* 94.
3. kotta „Verbunkos”. Játszotta Bihari József prímás, Zsére.
4. kotta „Bihari verbunk.” Játszotta id. Sárközi Ferenc prímás, Somorja. Tari Lujza lejegyzése.
5. kotta „Verbunk.” Játszotta a balassagyarmati cigányzenekar. Tari Lujza lejegyzése.

Irodalom:

- Dille, Denis (hrsg.) 1966. *Bartók Béla: Volksmusik der Rumänen von Maramureș*. Ethnomusikologische Schriften Faksimile–Nachdrucke II. Budapest, Editio Musica.
- Kiss Lajos 1960. Népi verbunk–dallamainkról. In Dienes Gedeon, Morvay Péter (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok 1959–1960*. Budapest, Magyar Táncművészek Szövetsége, 279–290. p.
- Lajtha László 1931. Az 1930. évi népzenei gyűjtések. *Ethnographia*, 42. évf. 2. sz. 62–75. p.
- Lajtha László 1992. Cigánybandák és a magyar népzene. In Berlász Melinda (szerk.): Lajtha László összegyűjtött írásai I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 150–154. p.
- Pálfi Csaba 1970. A Gyöngyösbokréta története. In Dienes Gedeon, Maácz László (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok 1969–1970*. Budapest, Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 115–161. p.
- Papp Géza 1984. Die Quellen der „Verbunkos-Musik”. Ein bibliographischer Versuch. *Studia Musicologica*, 26. évf. 1-4. sz. 59–132. p.
- Pávai István 1998. *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest, Planétás.
- Pávai István 2009. Lajtha László, a népzene kutató III. *Folkmagazin*, 16. évf. 3. sz. 16–17.
- Pávai István 2012. *Az erdélyi magyar népi tánczene*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Pesovár Ernő 1979. Gecsi verbunk. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II., F–Ka*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 277–8. p.
- Richter Pál (szerk.) 2012. *Magyar Népzenei Antológia: Digitális összkiadás – Anthology of Hungarian Folk Music. Complete Digital Edition*. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet.
- Riskó Kata 2014. Városi cigányzenekarok hangfelvételei a 20. század elejéről. *Magyar Zene*, 52. évf. 1. sz. 28–42. p.
- Riskó Kata 2015. A cigányzenei előadásmód változásai egy étterem-monográfia alapján. In Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkultúrák: tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 57–73. p.
- Sárosi Bálint 1966. Étterem-monográfia. *Magyar Zene*, 7. évf. 6. sz. 587–598. p.
- Sárosi Bálint 1971. *Cigányzene...* Budapest, Gondolat.
- Sárosi Bálint 1996. *A hangszeres magyar népzene*. Budapest: Püski.
- Sárosi Bálint 2008. *A hangszeres magyar népzenei hagyomány*. Budapest, Balassi.
- Szász Béla 1953. *Gecsapáti verbunk, perenyei seprűs, gecsi páros*. Néptáncosok kiskönyvtára 2. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó.
- Tari Lujza 1992. Lajtha László hangszeres népzene gyűjtései: 1911–1963. *Magyar Zene*, 33. évf. 2. sz. 141–190. p.
- Tari Lujza 1993. Lajtha László, a palóc hangszeres zene kutatója. *Magyar Zene*, 34. évf. 1. sz. 60–84. p.

Tari Lujza 1995. A tágabb környezet – a cigányzenés Debrecen. *Magyar Zene*, 36. évf. 2. sz. 154–170. p.

Tari Lujza 1997. „Verbunk” – „Verbunkos”. Interaction between Towns and Villages in an Instrumental Music Genre. In Doris Stockmann, Jens Henrik Koudal (szerk.): *Historical studies on folk and traditional music*. Copenhagen, Danish Folklore Archives, 107–119. p.

Tari Lujza 2010. *Szlovákiai magyar népzene. Válogatás Tari Lujza népzene gyűjtéséből (1983-2006)*. Gyurcsó István Alapítvány könyvek 49. Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete.